

ГОРДАНА ЉУБОЈА

МИГРАЦИОНИ ТОКОВИ У ОПШТИНИ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ*

МР ГОРДАНА ЉУБОЈА
УУ 11000 Београд
Етнографски музеј
Студентски трг 13

УДК 314 (497.11)

Одавно је ушло у традицију да се проучавање становништва, његовог порекла и кретања ставља на почетак сваког опсежнијег монографског истраживања. Од 1902. године, када је Јован Цвијић утемељио едицију „Насеља и порекло становништва“, изашло је много свезака посвећених овом проблему, у којима се веома педантно, дубински и са обиљем детаља излажу правци миграционих кретања, порекло пописаних родова и време досељавања у нову постојбину. Пажња с којом се на почетку XX века у етнологији и антропогеографији приступило проблему миграција сразмерна је великом културном и историјском значају поменутих кретања. Добро су познате последице такозваних метанастазичких струјања, која су из основа

---

* Рад је настао на основу резултата истраживања у оквиру пројекта „Етнолошка истраживања општина Чачак, Лучани и Горњи Милановац“. Пројекат је покренуо Народни музеј у Чачку, а као носилац стручног дела посла именован је Етнографски институт САНУ у Београду. Теренска истраживања одвијала су се у периодичним интервалима током предвиђеног петогодишњег раздобља од 1985. до 1990. године.

изменила етничку и културну слику Југославије и Балкана. У том погледу нема никаквог спора. Почев од пионирских Цвијићевих запажања, па све до данас, понављају се сасвим усаглашена мишљења која указују на прворазредну важност миграција и њихово место у историји балканских народа.¹

Међутим, ако је културна улога миграција у прошлим временима већ утврђена, тиме није исцрпена и потреба за новим сагледавањем и другачијом проблематизацијом исте појаве у савременом контексту. Поновним одабирањем ове класичне теме за наше проучавање, суочавамо се са теоријским и методолошким питањима, од чијег решавања зависи цео ток будућег истраживања, смисао и циљ нашег рада. Прво што се као захтев намеће јесте питање континуитета са претходним, претежно антропогеографским истраживањима кретања становништва. У непосредној вези с тим налази се и проблем разграничења од данас веома развијених демографских прегледа сатновништва, поступака и метода које користи ова наука. У суштини оба наведена захтева лежи питање особених етнолошких разлога, посебних научних мотива који подстичу на један такав труд. То су разлози који нас наводе да тражимо специфичан угао посматрања, који одговара овој науци, и уједно спречава да се олако закљонимо на изглед свемогућим нумеричким методима статистике.

Проблем континуитета показује се овде као кључни. Сам појам садржи у себи многе финесе, каје су врло подстицајне за научна разматрања, а обично се превиђају приликом његових, махом грубих и искривљених одређења. Под континуитетом никако не треба подразумевати понављање методолошких шаблона, нити истицање и натезање научних чињеница како би се доказало непрекинуто преношење традиције. У том смислу подједнако је непродуктивно трагати за културним прежицима, скиданим и нефункционалним фрагментима некадашње целине. Кад говоримо о континуитету научног истраживања, било да се ради о теми, или етнографској области, залажемо се за схватање које у томе види врсту компаративног прилаза. То значи да приликом поновних истраживања не постављамо као превасходни циљ проверавање тачности раније прибраних података, па ни просто регистровање новина и промена које су се у међувремену догодиле. У оквиру постављеног хронолошког распона желимо најпре да разлучимо оно што је универзално, и као такво полаже право на трајност, и оно посебно, као неминовни резултат прлазних историјских услова. Појаве које се посматрају у различитим временским интервалима пластично се оцртавају и сагледавају

на позадини познатих историјских збивања. Повратним дејством истих правила, међутим, оне та историјска и друштвено-културна збивања истичу у јаснијем светлу. На тај начин, свака изучавана појава, без обзира на период трајања, добија подједнаку научну релевантност, свака околност свој дубљи научни смисао и свака чињеница вредност непоновљивог културног садржаја. Повезане и заокружене појединости, када се упореде, најбоље показују опште и посебне културне карактеристике.

Проучавање кретања становништва на описани начин вишеструко је корисно. Савремена изучавања миграција имају недостатак што углавном наглашавају социолошки аспект проблема, а занемарују елементарни културни карактер те појаве. Стога ћемо у даљем раду настојати да постојеће видове кретања људи посматрамо, пре свега, као основне одлике сваке људске културе. Истовремено ћемо покушати да утврдимо данашње културне посебности, које, с једне стране, представљају наставак одређене културне традиције, а с друге, јесу производ конкретних друштвених, историјских и економских услова.

Један други, не мање значајан, разлог подстиче нас, такође, да се вратимо овој теми: потреба да се одржи повесна нит, која спаја традицију антропогеографских истраживања, са којима је у етнологији започела озбиљна научна анализа друштвених и културних појава, са модерним научним погледима и тенденцијама. Миграције и порекло становништва чине праву тематску особеност, која, у симболичном смислу, даје домаћој етнологској науци другачији, сопствени идентитет. А сваку културну посебност треба неговати као добро од највеће вредности.

СТАНОВНИШТВО ОПШТИНЕ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ У ПРОШЛОСТИ — ЕТНОГРАФСКИ ИЗВОРИ И ИСТОРИЈАТ

Општина Горњи Милановац је административна просторна јединица, у чији састав улази 61 село, поред градског центра Горњег Милановца и варошице Рудника, на прелазу из сеоске у градску насеобину. Као вештачки формирана предеона целина, није баш погодна за проучавање становништва, али пошто се простире у културно и етнички доста уједначеној средини, то умногоме олакшава и оправдава ова истраживања. У потпуности, на широј територији Шумадије, обухвата четири мање етнографске и природно-географске области: Таково, део Качера, Груже и Ужичке Црне Горе. Област

Такова, за разлику од осталих, у целости припада горњомилановачкој општини, заузима највећу површину и има највећи број насеља. Зато, говорећи о горњомилановачкој општини, најчешће мислимо на Таково и углавном се позивамо на податке који се односе на ту етнографску област.

О предеоним целинама ове општине записани су исцрпни етнографски подаци у оквиру класичних монографских издања Српске академије наука и уметности.² Према устаљеном шаблону из тог доба, они покривају све што је у вези са историјом и народним животом у датим областима, почев од старина из дубоке прошлости, преко порекла становништва и главних миграционих токова, до начина привређивања, типова насеља, народних обичаја, умотворина и слично. О пореклу, миграцијама и насељавању становништва у Таково најдетаљније нас обавештава Миленко Филиповић, који је овим проблемима посветио опсежну антропогеографску студију.³ Његови подаци сасвим се подударају са подацима који се односе на насељавање суседних области, јер су у старијем историјском периоду у знатно ширим размерама трајали исти демографски и етнички процеси.

Према поменутих изворима, ове крајеве населили су родови пореклом из Босне, старовлашких предела Србије, источне Херцеговине и Црне Горе. Насељавање се може поделити на три периода. Први и најстарији обухвата другу половину XVIII века, тачније, распон од 1739. године до почетка Првог српског устанка. У то доба насељавање је било веома интензивно, па се може рећи да су баш тадашњи досељеници испунили предео давши му своје обележје. Стариначко становништво чине родови који су овде живели и пре 1739. године, али је њих сразмерно мало. Осим малобројног турског живља на Руднику, остало становништво било је национално, верски и етнички хомогено, што је имало знатног утицаја на лакше сналажење дошљака у новој средини. Следећи талас насељавања започиње дизањем Првог српског устанка 1804. године и траје све до краја XIX века. Почетком тог раздобља долазили су људи из истих матичних области, као и у првом периоду насељавања, али је већ крајем века миграција сведена на премештање из суседних предела. За насељавање ових крајева био је нарочито значајан продор Карађорђа на југозапад и освајање Сјенице 1809. године. Када је дошло до повлачења према северним деловима Србије, с Карађорђем је пошао велики број родова, који су се ту трајно настанили. Други важан историјски моменат везан је за српско-турске ратове од 1876 до 1878, који су као последицу имали поновно досељавање из Нове Вароши

и околине. За разлику од претходних, ти досељеници су се углавном усмерили према Горњем Милановцу, граду који је основан 1852. године.⁴ Пре изградње Горњег Милановца једино насеље са извесним урбаним одликама био је Рудник, где је боравио претежно турски живаљ. Са променама прилика у Србији, Турци напуштају градове, који постају привлачни за разне предузимаче, занатлије, трговце и грађевинске раднике. У првој половини XIX века из Осата у Босни долазе многе породице које се баве грађевинском делатношћу, а у другој половини досељеници из Јужног Поморавља, Македоније и Призрена. Слично првом таласу насељавања, било је ту и спорадичних долазака родова са Косова и из Метохије, али се, ипак, не може говорити о уделу косовско-метохијске метанастазичке струје у насељавању Такова. Трећи период насељавања, од краја XIX века, траје до данас. Њиме је обухваћен најновији слој становника. Од почетка овог века већ почиње да се осећа засићеност на селу, јер слободне земље више нема. Зато се највећи део придошлица упућује према граду, у који долазе или породично, или индивидуално у потрази за послом. „Углавном се у овом периоду насељавају сељаци из суседних предела, који напуштају села због тескобе и који долазе већином у Горњи Милановац, мање у села“.⁵ Претежно су из љубићких села, Качера, Јасенице и Груже.

Систем заузимања слободне, „пусте“, земље, као основ и предуслов насељавања, само је у најстаријим периодима функционисао глатко, без узајамних трвења и непријатељстава. Крчењем шуме ослобађало се земљиште за обраду и прелазило у својину оних који су хтели и могли да га обрађују. Али, већ пошто су се први досељеници усталили на новој територији, а посебно у време Карађорђа, почела су незадовољства и сукоби са придошлицама, који су ометани да се настане по жељи.⁶ Радо су прихватани једино сродници, пријатељи и комшије из старе постојбине, људи са којима су успостављене ближе везе и у које се могло имати поверења.

Насупрот бројним распрострањеним теоријама које говоре о масовном карактеру наведених сеоба, Миленко Филповић сматра да се, на темељу породичних предања, које је чуо у овом крају, пре може закључити како су миграциони токови били немасовни и уситњени. „Колико сам могао да разаберем из предања“ — каже он — „нису долазиле веће групе одједанпут, нису долазиле ни велике задруге у целини. Долазиле су мање породице и појединци, гоњени економском невољом, или стога што би се неко од њих компромитовао па морао да бежи.“⁷ То су могле бити и удовице са малом децом, поје-

динци који су постајали слуге и домазети, или браћа која су се разилазила одмах по доласку, стварајући засебна домаћинства. Филиповић закључује да су поменуте миграције „имале вид сегментације, при чему је један део дотадашње заједнице остајао на једном месту, а други одлазио, тражећи себи боље услове за живот, па се евентуално разбијао на више јединица. Појава је веома значјана, с обзиром на питање улоге и последице метанастазичких кретања, али на њу није обраћана пажња коју она заслужује“.⁸

У недостатку писаних докумената и уговора, једини историјски извори из којих су се могли црпсти подаци у вези са миграционим струјама, пореклом становништва, начином пресељавања и организацијом живота у новој постојбини били су усмена породична предања и казивања потомака о животу својих старијих. У време када је Цвијић путовао Балканским полуострвом, обављајући своју непроцењиву мисију, та предања још су увек чувала свежину и имала одговарајућу улогу у одржавању родовске егзогамије, регулисању наслеђа и другим породично-правним споровима.⁹ Она су, такође, чинила неку врсту светиње, породичну драгоценост у култури, у којој се није располагало вредним материјалним добрима, на које би се пренела ова симболична функција. Потпуно свестан откривалачких могућности које она пружају, као и неодложности историјског тренутка, Цвијић је с пуним правом заговарао, и у многоме успе у томе, да се породична предања забележе и пажљиво проуче док је то још време. С променама у друштвеним и економским условима живота, разграђивањем родовског система и губљењем важности родовске егзогамије, а нарочито продирањем писмености и свих облика писане културе на село, предања неповратно нестају. Сасвим ретко, у сажетом и фрагментарном облику, она се и даље одржавају у породицама које су више окренуте прошлости и својој породичној ексклузивности. Данас је врло једноставно уверити се у то колико су млађе генерације незаинтересоване за породичну традицију уопште. Међутим, исти проблем могао се запазити још педесетих година овог века, када је Филиповић вршио своја истраживања у таковским селима (1950—1954). Он нам приповеда како је сразмерно ретко налазио на људе који су умели да му испричају своје тачно порекло и оживе га неким детаљима. Изузетни су били и они који су у саопштавању својих генеалогича ишли даље од прадеде или чак деде по оцу. Приступајући запаженој појави на врло савремен начин, као појави народног живота која захтева равноправан научни третман и објашњење,¹⁰ Филиповић изводи и један шири закључак: „То је, ве-

роватно, донекле стога што су праве миграције престале већ доста давно и што се становништво по селима углавном усталило те се староседеоцима сматрају и они који знају да су им преци однекле досељени, само ако су у селу већ кроз неколико генерација¹¹. На више других места, опет, истиче како од последњег периода досељавања, па надаље, престају крупни покрети становништва, бивају све слабији, а насупрот њих јачају „сељакања“ — унутрашња пресељавања из оближњих крајева.¹²

У кретањима на краћу дистанцу све већу улогу почиње да добија Горњи Милановац, као урбани центар, у коме су концентрисане разноврсне функције од виталног значаја за живот у савременој заједници. У тај град долазе појединци и породице из околних села, ближих и даљих делова Србије, а после 1918. године, вођени пословним разлозима, и људи из целе Југославије. „Иако су првенствено потребе државне администрације условиле оснивање те вароши“ — објашњава Филиповић — „она се развијала и као економско средиште своје околине која чини изразиту предеону целину; у њој су трговина и занати брзо напредовали, што је изазивало све јачи прилив нових дошљака. Први становници су били пресељеници из Бруснице, из старе Чаршије, службеници и неколико трговаца и занатлија. Службеници у Горњем Милановцу били су делом дошљаци из других места, па су многи и остали да живе стално ту, а делом су се регрутовали из околних села, па су се стално настањивали или, услед премештаја, одлазили у друга места. Тако исто и трговци и занатлије долазили су са разних страна: у варош су прелазили појединци који су трговином већ били стекли неки капитал па су у вароши продужавали да раде — неки с успехом, неки без успеха. Много је већи био прилив сиромашних појединаца који су напуштали села па у вароши учили занате или трговину, да после постану самостални трговци или занатлије. Иако Горњи Милановац постоји тек нешто више од стотину година, у њему нема готово ничег од тог најстаријег слоја становништва: ти родови су изумрли или се иселили. То је процес који траје деценијама, а у коме, изгледа и туберкулоза игра значајну улогу.“¹³

Од пресудног утицаја на развој града почетком XX века била је изградња железничког чвора, којим је Горњи Милановац повезан са другим местима. Ова пруга је најзад 1922. године оспособљена и пуштена у погон, што представља прекретницу у економском развоју града, који прераста у трговачки и извозни центар. У току другог светског рата Горњи Милановац је претрпео огромна разарања

и велики губитак у људству (свега око 2.700 становника по завршетку рата). Педесетих година забележен је следећи кратак опис његовог изгледа и индустрије: „После ослобођења прилике се нормализују и варош опет напредује; већег напретка ипак нема, јер у вароши не постоји никаква индустрија. Експлоатација рудника у околини започета 1952. године имаће несумњиво повољног утицаја на развитак самог Горњег Милановца.“¹⁴

СТАНОВНИШТВО ГОРЊОМИЛАНОВАЧКЕ ОПШТИНЕ ОД
ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА ДО ДАНАС
— СТАТИСТИЧКИ И ПОПИСНИ ПОДАЦИ

Кратко време након објављивања резултата рада Миленка Филиповића (1960. године) ствари у овом месту кренуле су другачијим током. Кад смо неких тридесетак година касније започели етнoлошка истраживања горњомилановачке општине, град и његова околина одавали су сасвим супротну слику. Горњи Милановац постао је широм земље познат по наглom развоју и економском буму без преседана у дотадашњем привредном ходу југословенских општина и региона. Већ крајем педесетих и у првим годинама шездесетих подигнут је највећи број индустријских постројења, која ће чинити базу будућег привредног развоја целог краја. До тог времена у Горњем Милановцу основане су фабрике: металне индустрије „Металац“, аутомобилских делова „Фад“, модне конфекције „Рудник“, грађевинска организација „Градитељ“, пољопривредни комбинат „Таково“, индустрија комплексних материјала за паковање „Типопластика“, индустрија боја и лакова „Звезда“, новинско-издавачко предузеће „Дечје новине“, као и друге бројне мање организације. Експлоатација олова и цинка у Руднику и магнезита у рудницима „Шумадије“ успешно је настављена и проширена. Осим тога, организоване су пољопривредне задруге у селима (Прањани, Брезна, Каменица, Доња Врбава, Бершићи, Враћевшница), а у новије време ту се отварају и сгранци индустријских погона, као, на пример, модна конфекција „Прањанка“ у Прањанима.

Основна карактеристика горњомилановачког привредног успона јесте развој средње великих индустрија, које представљају окосницу привређивања, а заснивају се на производњи асортимана којих нема на домаћем тржишту, уз ослонац на сопствене сировине и домаћу радну снагу.¹⁶ Изузетан брз и динамичан економски развој ове општине у периоду од средине шездесетих, па све до почетка осам-

десетих — кад економска криза у друштву онемогућава нове инвестиције и утиче на општу привредну стагнацију — допринео је да се гонори о горњомилановачком „привредном чуду“, које су масовни медији спремно истицали као пример за углед у целој Југославији. Заиста, по висини остварене стопе раста националног дохотка, у премену највећег успона током седамдесетих, Горњи Милановац се још једино могао упоредити са општином Ново Место у Словенији, која је забележила сличан развој.

Нове привредне могућности, које су се отвориле у Горњем Милановцу, у знатној мери су деловале на живот људи, који су, услед близине и по природи ствари, гравитирали овом урбаном центру. Ипак, иако је огромна маса људи изабрала град као своје место боравишта, по саставу становништва Горњи Милановац и даље остаје претежно пољопривредна општина, са великим уделом пољопривредног у односу на непољопривредно становништво. У периоду од 1961 до 1971 у горњомилановачкој општини на сеоско становништво одлази 73,4%, градско 22,7%, а мешовито свега 3,8%.¹⁷ Имајући у виду сву пропорцију, Ружа Петровић је сврстала Горњи Милановац у тип општина сеоског дисперзивног типа, што значи да, и поред индустријског развоја, урбанизација у правом смислу није спроведена. То је општина са умереним и средњим степеном деаграризације, и са коефицијентом између 0,16 и 0,20 налази се негде око републичког нивоа.¹⁸

Према особинама кретања становништво, другим речима, миграционим токовима и коефицијентима природног прираштаја, исти аутор класификује горњомилановачку општину у општину преливнов типа.¹⁹ Тај тип одликује мала разлика између позитивног природног прираштаја и негативног миграционог салда, због чега се надовезује на емиграциони тип. Преливни тип ипак има повећан број становника, упркос негативном миграционом салду, јер висина природног прираштаја превазилази губитак настао као последица иселјавања.²⁰ У следећем периоду — од 1971 до 1981 — и даље, у извесном проценту, опада природни прираштај, али се зато смањује и негативни миграциони салдо, па би се, на основу тога, могло закључити да долази до заустављања прекомерног иселјавања ван граница ове општине, или, пак, до повећања уселјавања са стране.

Табела I

Природно и механичко миграционо кретање становништва од 1961 до 1981.

	Пораст	Природни прираштај	Миграциони салдо
1961—1971.	526	1.576	1.052
1971—1981.	705	1.468	763

(Подаци преузети из књиге „Општина Горњи Милановац у бројкама“, коју је објавила Скупштина општине Горњи Милановац 1986. године).

Увид у статистичке податке из претходних пописа становништва 1948, 1953, 1961, 1971. и 1981. године, који су разложени појединачно на села горњомилановачке општине, указује на стални пад броја настањених у овим селима. Уочљива је најмања разлика у поменутом кретању између пописа 1948. и 1953. године. У том периоду у извесном броју села (Брусница, Враћевшница, Гојна Гора, Горњи Бањани, Грабовица, Дружетићи, Каменица, Клатичево, Лозањ, Мајдан, Озрем, Полом, Срезојевци, Угриновци и Шарани) забележен је чак и благ пораст становника. У свим каснијим интервалима тенденција пада је сасвим изразита.

Табела II

Становништво општине Горњи Милановац према пописима

	1984.	1953.	1961.	1971.	1981.
Укупно	49.604	49.859	47.894	48.420	50.651
— у градским насељима	2.697	3.402	4.492	10.972	17.791
— у осталим насељима	46.907	46.457	43.402	37.448	32.860
Бело Поље	484	449	415	368	351
Бершићи	798	765	680	561	488
Богданица	775	675	627	546	459
Бољковци	1.187	1.154	1.088	1.001	898
Брајићи	287	262	264	202	154
Брђани	1.890	1.831	1.746	1.525	1.440
Брезна	572	559	555	421	376
Брезовица	258	234	226	191	158
Брусница	1.271	1.304	1.191	1.056	613
Варнице	370	366	363	324	264
Велсреч	905	888	868	687	481
Враћевшница	101	130	132	133	151
Врњчани	864	850	736	637	586
Гојна Гора	1.254	1.383	1.354	1.243	1.084
Горња Врбава	401	395	340	248	223
Горња Црнућа	712	668	619	483	413
Горњи Бањани	351	397	363	332	324
Горњи Бранетићи	1.359	1.343	1.199	1.037	942
Горњи Милановац	2.697	3.402	4.492	10.972	17.791
Грабовица	857	890	897	623	578
Давидовица	347	335	308	265	201
Доња Врбава	1.179	1.147	1.004	867	785

МИГРАЦИОНИ ТОКОВИ У ОПШТИНИ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

Доња Црнућа	649	582	521	480	452
Дољи Бранетићи	464	441	392	313	273
Драгољ	974	971	892	726	613
Дренова	875	823	759	587	504
Дружетићи	1.239	1.415		1.220	1.041
Заграбе	1.059	1.051	1.029	878	808
Јабланица	818	795	681	557	508
Калиманићи	467	457	366	291	259
Каменица	74	85		65	64
Клатичево	451	462	405	323	314
Коцгуњићи	1.423	1.397	1.262	1.098	932
Крива Река	526	501	464	367	299
Леушићи	433	392	512	312	283
Лицовац	606	556	512	464	399
Лозањ	718	755	698	597	563
Лочевци	218	210	171	168	132
Луњевица	823	815	925	684	555
Љеваја	329	319	253	197	175
Љутовница	537	483	435	310	251
Мајдан	1.083	1.118	1.123	886	784
Мутањ	363	357	300	242	169
Накучани	345	334	293	248	206
Неваде	582	572	579	514	396
Озрем	898	916	807	654	533
Полом	628	649	569	489	427
Прањани	2.917	2.886	2.833	2.680	2.309
Прњавор	288	240	218	174	153
Рељинци	485	471	451	406	407
Рудник	1.314	1.535	1.869	1.854	1.983
Ручићи	542	539	502	384	323
Сврачковци	810	788	620	546	535
Семедраж	568	575	486	427	377
Синошевићи	355	316	267	222	223
Срезојевци	788	829	840	781	692
Таково	822	795	699	636	620
Теочин	1.362	1.317	1.178	1.081	980
Трудель	925	914	875	781	649
Угриновци	1.007	1.054	939	823	716
Церова	438	417	346	305	230
Шарани	623	807	697	560	460
Шилопај	505	496	444	368	294*

(„Општина Горњи Милановац у бројкама“).

С обзиром на то да табела показује доследно смањивање сеоских житеља и у периоду од 1971 до 1981, када је опао негативан миграциони салдо, могли бисмо претпоставити да се од тада покрети усмеравају више у правцу града, односно да трају унутар граница саме општине. Осипање сеоског становништва могло би се довести у везу са опадањем природног прираштаја, раздобљем сјајног економског развоја, замахом горњомилановачке привреде, али и са истовременим променама друштвених и економских услова у широј заједници. Једино варошица Рудник и град Горњи Милановац током свих периода бележе упоран раст становника. У случају Рудника

тај пораст је умерен, а Горњег Милановца нагао и скоковит. Највећи скок у Горњем Милановцу постигнут је у пописном периоду 1961—1971. Тада се број житеља овог града повећао више од 100%. И у следећем периоду, 1971—1981, прилив је изразит, мада нешто мањи, ако се исказе у процентима. Године 1981. у статистику је уписано 17.791 људи, али се већ средином осамдесетих рачунало са цифром од око 20.000 становника.

Као што је напоменуто, развитак градског центра није истовремено довео до деаграризације села у саставу општине. Процент пољопривредног становништва у селима то врло добро показује. У 1981. години 18 села горњомилановачке општине имало је више од 70% пољопривредног становништва, а чак 45 села изнад 50% оних којима је пољопривреда искључиви посао. Ако се изузме Рудник, који је пре варошица него село (свега 11% пољопривредног становништва), само 16 села (од 61) има испод 50% пољопривредног становништва. То су: Брђани: Брезовица, Брусница, Варнице, Велереч, Враћевшница, Заграђе, Каменица, Луњевица, Мајдан, Неваде, Рељинци, Сврачковци, Срезојевци, Таково и Угриновци.

Табела III

	Укуп. пољоп.	%	На прив. раду	Поврат.	Днев. миг
Бело Поље	229	66	3	3	53
Бершићи	267	60	23	7	45
Богданица	369	83	12	8	5
Бољковци	507	58	18	4	61
Брајићи	127	88	7	—	—
Брђани	493	35	15	6	280
Брезна	245	68	6	1	11
Брезовица	47	30	1	—	34
Брусница	210	35	6	—	192
Варнице	120	46	2	4	37
Велереч	94	20	5	—	159
Враћевшница	17	12	7	—	—
Врњчани	393	68	4	1	64
Гојна Гора	899	85	12	2	23
Горња Врбава	115	52	2	4	36
Горња Црнућа	335	82	3	—	19
Горњи Бањани	211	66	2	—	8
Горњи Бранетићи	722	79	14	1	17
Горњи Милановац	444	3	194	155	182
Грабовица	288	50	4	4	119
Давидовица	140	71	3	1	13
Доња Врбава	406	54	23	18	113
Доња Црнућа	255	58	10	2	64
Доњи Бранетићи	203	79	10	—	7
Драгољ	474	78	3	1	21

МИГРАЦИОНИ ТОКОВИ У ОПШТИНИ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

Дренова	335	70	17	2	41
Дружетићи	833	84	24	—	27
Заграбе	297	39	37	14	163
Јабланица	315	64	13	2	77
Калиманићи	139	55	3	—	36
Каменица	11	20	5	—	
Клатичево	167	54	1	—	58
Коштунјићи	796	86	6	2	23
Крива Река	182	66	6	—	21
Леушићи	177	67	15	6	23
Липовац	262	66	1	2	48
Лозањ	383	73	25	3	26
Лочевци	86	67	3	—	14
Луњевица	242	44	—	6	138
Јбеваја	140	75	10	—	
Љутовница	142	57	1	2	49
Мајдан	265	35	14	—	51
Мутањ	116	69	—	—	13
Накучаши	105	51	—	—	34
Неваде	126	32	3	4	123
Озрем	430	84	17	1	18
Полом	391	94	6	—	4
Прањани	1.434	64	35	4	50
Прњавор	81	53	—	1	
Рељинци	129	34	15	13	
Рудник	210	11	12	8	207
Ручићи	182	57	4	—	34
Сврачковци	174	33	1	—	125
Семедраж	213	57	1	2	61
Синошевићи	137	62	1	3	34
Срезојевци	320	47	2	3	98
Таково	291	49	18	8	164
Тсочин	875	90	9	—	13
Трудељ	470	74	16	10	47
Угриновци	294	41	4	11	110
Церова	160	72	4	—	16
Шарани	257	57	10	—	42
Шилопај	152	53	5	1	27*

(Републички завод за статистику, подаци из пописа 1981. године).

Један летимичан поглед на топографску карту овог подручја показује да су села са мање од 50% пољопривредника такозвана приградска села, која се налазе у непосредној близини Горњег Милановца, или су на магистралном путу који повезује Београд са Љигом, Горњим Милановцем и Чачком. Брезовица и Варнице гравитирају према варошици Руднику. Једино збуњује статистички податак о 20% пољопривредног становништва у Каменици, насељу које је доста удаљено од Горњег Милановца и налази се у мање приступачном брдско-планинском крају. На 46 километара од Горњег Милановца, 32 километра од Чачка, ово село спада у ред најзабаченијих. Јер, иако је горњомилановачка општина изградила мрежу путева, којом је повезала сва села на тој територији, она, ипак, ни-

су у равноправном положају с обзиром на разлике у конфигурацији терена. Тако, на пример, Гојна Гора остаје без аутобуског саобраћаја у току зимских месеци, па, кад падне снег, људи пешице иду до Каменице ако желе у Горњи Милановац. Ствари у вези са Каменицом постају јасније када се сазна да је ово село заправо један засе-лак оближњих Дружетића и да се само из административних разлога води као засебна јединица. За Дружетиће статистика казује да је у том селу 84% становника искључиво пољопривредно. Они који су запослени раде у пољопривредној задрузи у Каменици, руднику магнезита „Брезак“ и у модној конфекцији „Прањанка“ у Прањанима, некадашњем општинском месту, а данас релативно развијеној варошици у суседству.

Осим процентуалне сразмере непољопривредног становништва, и број дневних миграната — радника који свакодневно путују од куће на посао — може се довести у корелацију са положајем села, односно са просторном раздаљином од градског центра. Како је сва индустрија концентрисана у већим средиштима, у конкретном случају Горњем Милановцу, запослени радници упућени су на овај град, нешто мање Чачак, а спорадично и на друге оближње центре, као што су Крагујевац и Аранђеловац. Последњих година почело је тек да се размишља о децентрализацији индустрије и о отварању нових погона по селима, чиме би се зауставило старење и пропадање села и евентуално привукли људи који су отишли — да се врате. Из поменутих разлога, највећи број дневних миграната налази се у селима најмање удаљеним од Горњег Милановца: Брусници, Такову, Велеречи, Новацама, Луњевици, Сврачковцима, Грабовици и Брђанима (види табелу III). То су, у правом смислу, приградска села: налазе се у првој зони, око десетак километара далеко од града, са преовлађујућом заступљеношћу становништва које свој основни приход остварује ван пољопривреде, дакле у разним видовима секундарне и терцијалне делатности. У тим насељима развио се један специфичан облик живота, па се зато већ може говорити о посебној приградској култури, која је синтетизовала елементе градског и сеоског живота. Дневних миграната, мање или више, има и у свим осталим селима. У Брезовици и Заграђу такође их налазимо у великом броју, али су, услед положаја села, они оријентисани према Руднику, слабије према осталим градским центрима, Горњем Милановцу и Љигу. Разуме се да изразито пољопривредна села дају незнатан број дневних миграната. Теочин, на пример, који је највише од свих села просперирао на основу повољних услова за гајење кромпира, и Полом

са својих 94% пољопривредника имају занемарив број запослених који путују на посао ван села.

Појам пољопривредног села, међутим, треба узети уз извесне ограде. Једина одредница која служи за сврставање села у пољопривредна — бављење пољопривредом — не узима у обзир старосну структуру становника. Тиме се замагљује чињеница да је најчешће реч о опустелим селима и потенцијално старачким домаћинствима, а не о слободном избору занимања које доноси добит и одређени начин живота. Млади из пољопривреде углавном одлазе. У нешто већем броју задржавају се само у местима где су обезбеђени повољнији услови и стандард живота, као што показује пример Теочина. Пољопривреда остаје на леђима старијих генерација и ретких млађих људи, који нису искористили своју шансу да школовањем отворе пут ка неком лакшем и уноснијем занимању. И у овом региону налазимо исту ситуацију: пољопривредно становништво је у све познијој животној доби. Већ је уобичајено да се редовно води евиденција о незбринутим лицима и старачким домаћинствима, којих је из дана у дан све више. Да села убрзано старе, уосталом, показује и табела старосне структуре активног пољопривредног становништва у последња три пописна периода.

Табела IV

Старосне групе	1961.	%	1971.	%	1981.	%
до 14 година	563	3,0	268	1,4	11	0,1
15—24 године	3.698	19,5	2.979	16,0	1.211	10,2
25—49 година	9.199	48,6	8.834	37,5	4.348	36,7
50—60 година	4.385	23,1	4.003	21,5	3.896	32,8
65 и више	1.093	5,8	2.495	13,4	2.363	19,9
непознато	—	—	41	0,2	30	0,3
УКУПНО	18.948	100,0	18.620	100,0	11.859	100,0*

(Општина Горњи Милановац у бројкама).

Од 1961. године приметан је велики пад, изражен у проценти-ма, све три млађе старосне групе пољопривредника (до 14 година, 15—24 и 25—49 година). Истовремено долази до пораста друге две најстарије групе: 50—64 година и преко 65 година старости. Док је 1961. скоро половина активног пољопривредног становништва била у најстаријој животној доби од 25 до 49 година, двадесет година касније, 1981, више од половине земљорадника прешло је 50 година живота. Године 1961. свега 5,8% сељака имало је више од 65, а 1981. чак 19,9% налази се у овом најстаријем контингенту. То са-

свим јасно показује да је радно активно становништво напустило земљу и усмерило се ка другим облицима професионалне делатности и другим крајевима.

Ипак, из ових крајева није било великих покрета радника према развијеним западноевропским индустријским центрима (види табелу III). То нису ни пасивни, ни традиционално печалбарски крајеви. Осим тога, време најинтензивнијег одлива домаће радне снаге у иностранство отприлике се поклопило са почетком индустријског процвата у Горњем Милановцу. Попис из 1981. године показује да је из сваког села у просеку 10—21 људи на привременом раду у иностранству — најчешће у Француској, Немачкој и Швајцарској. У четири села пописом није забележен ни један гастајбајтер, а чак у 37 села тај број је испод 10. Слична ситуација је и са повратницима, којих, такође, има у занемарљивом броју.

Горњи Милановац је, иначе, једино средиште где је становништво колико-толико етнички измешано. Цела општина готово је у потпуности насељена људима српске националности. Ако уопште има припадника других народа и етничких група, они су заступљени само појединачно — по неколицина у сваком селу. Највише има Црногораца: у Луњевици — чак 27, у Руднику — 17, Врнчанима — 13.

Број припадника осталих југословенских народа у овој општини, укључујући и оне чије су матичне земље изван Југославије (Италијани, Грци, Румуни, Чеси, итд.) — осим у Горњем Милановцу, где их по природи ствари има нешто више — статистички је занемарив. Дакле, српско становништво у целости доминира, оно учествује у свим облицима миграционих кретања која су карактеристична за овај крај — унутрашњим сељакањима и миграцијама којима се допуњује становништво из области ван граница данашње горњомилановачке општине.

Табела V

Становништво према народности	
Бело Поље	
Бершићи	Македонаца 2
Богданица	
Бољковци	Црногораца 1, Македонаца 1, Словенаца 2
Брајићи	
Брђани	Црногораца 5, Италијана 1, Рома 1, Румуна 3
Брезна	Црногораца 7, Хрвата 1
Брезовица	
Брусница	
Варнице	Македонаца 1
Велереч	Црногораца 4, Аустријанаца 1

МИГРАЦИОНИ ТОКОВИ У ОПШТИНИ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

Враћевшница	Црногораца 1, Македонаца 1
Вричани	Црногораца 13, Муслимана 2
Гојна Гора	Црногораца 1
Горња Врбава	
Горња Црнућа	Црногораца 3
Горњи Бањани	
Горњи Бранетићи	Хрвата 1
Горњи Милановац	Црногораца 258, Хрвата 66, Македонаца 64, Муслимана 23, Словенаца 8, Албанаца 65, Бугара 7, Чеха 3, Мађара 14, Руса 2, Русина 1, Словака 2, Грка 1, Немаца 2, Пољака 1, Румуна 6, Рома 32 Црногораца 1, Македонаца 1
Грабовица	
Давидовица	
Доња Врбава	
Доња Црнућа	Црногораца 6, Хрвата 1
Доњи Бранетићи	Хрвата 1
Драгољ	
Дренова	
Дружетићи	Хрвата 3, Грка 1
Заграбе	Црногораца 3, Хрвата 1, Пољака 1
Јабланица	
Калиманићи	
Каменица	Македонаца 1, Алабнаца 1
Клатичево	
Коштунићи	Црногораца 2, Македонаца 1
Крива Река	
Леушићи	Рома 1
Липовац	Македонаца 1
Лозањ	Црногораца 2, Македонаца 1
Лочевци	
Луђевица	Црногораца 27, Алабнаца 1, Румуна 2
Љеваја	
Љутовница	Албанаца 1
Мајдан	Црногораца 1, Хрвата 1
Мутањ	
Накучани	Македонаца 1
Неваде	Црногораца 1, Македонаца 1, Немаца 1
Озрем	Хрвата 1, Алабнаца 1
Полом	
Прањани	Црногораца 8, Хрвата 3, Македонаца 1, Словенаца 1, Аустријанаца 1, Румуна 1
Прњавор	
Рељинци	Хрвата 1
Руднак	Црногораца 17, Хрвата 3, Македонаца 5, Муслимана 2, Словенаца 4, Аустријанаца 1, Пољака 1, Рома 1, Румуна 1
Ручићи	
Сврачковци	Црногораца 3, Македонаца 1
Семедраж	Хрвата 4, Румуна 1
Синошевићи	
Срезојевци	Аустријанаца 1
Таково	Хрвата 1, Руса 1
Теочин	Црногораца 2, Алабнаца 1
Трудељ	Црногораца 1, Румуна 1
Угриновци	Црногораца 5, Македонаца 2, Словенаца 1, Албанаца 1
Церова	Црногораца 1
Шарани	
Шилопај	Црногораца 2*

(Републички завод за статистику, подаци из пописа 1981. године).

МИГРАЦИЈЕ — КРЕТАЊА КОЈА ИМАЈУ КАРАКТЕР РЕЛАТИВНО ТРАЈНОГ НАСЕЉАВАЊА

У кретања која имају карактер релативно трајног насељавања, односно промену места боравка, можемо убројити континуирани процес напуштања села прелажењем у град, досељавања из других делова Србије усмерена ка селима, приградским селима и градовима горњомилановачке општине, и миграције жена из пасивнијих крајева ради удаје.

Иако је главни талас напуштања села, најјачи током шездесетих и почетком седамдесетих година, већ минуо, покрети према граду настављају се и даље, мада у споријем и мање упадљивом ритму. Са села одлазе појединци у потрази за запослењем, али и породице које продајом дела земље обезбеђују средства за подизање куће у предграђу Горњег Милановца. Цело имање готово никад се не продаје, јер на земљи остаје део породице који је обрађује. Чак и када то није случај, она се чува као добро чија вредност не пролази. Обично се земљорадничким послом бави најстарија генерација, или породица нешколованог сина који се задржао на земљи као особа предодређена за наставак породичне традиције и одржавање наследства на селу. За разлику од послератног времена, које је наговештавало могућност неометаног економског развоја и будућност обећаног просперитета, кад се један део људи одрицао свог удела у наслеђу аграра, у периоду економске кризе током осамдесетих нико више не одустаје од земље, јер је то једино добро са стабилном економском вредношћу. Резултат такве двојне ситуације јесте све већи број старачких села и појава градско-сеоске културе, чија је основна одлика тесна испреплетаност градског и сеоског начина живота. Део породице који живи и ради у граду све своје слободно време посвећује разним сеоским пословима, делимично из обавезе према члановима породице који су остали на селу, а више због основних животних намирница и производа којим се потпомаже егзистенција и побољшава животни стандард у граду. С друге стране, они који су се задржали на селу могу да рачунају на испомоћ у облику рада и повлачење „градских веза“ кад то прилике захтевају.

Главни смерови кретања од села према граду од почетка су упућени ка већим околним центрима: Горњем Милановцу, Чачку, Крагујевцу, Краљеви и Београду. Претежни број исељавања потиче из села које су заобичили ионако ретки покушаји стимулесања

производне делатности у њима. Другачију слику пружају села ближа граду, где се много једноставније повезују предности обеју средина и успоставља већ поменути, најпожељнији начин живота. Зато су она привлачна за све досељенике, и оних који долазе из исте општине, и оне из других крајева Србије. Тако, на пример, Луњевица, Грабовица, Брусница, Велереч, Неваде, Јабланица, Семедраж и Сврачковци, села у непосредној близини Горњег Милановца, трпе највећи прилив досељеника из свих савремених досељеничких струја. Како су органски повезана са градом, и у ситуацији у којој не постоји нека изразито одвојена и другачија урбана култура, ова приградска села су укључена у миграционе токове који као одређене имају град. Нека од њих, најближа Горњем Милановцу, полако урастају у само градско језгро. То је случај са Брусницом и Луњевицом.

Осим наведених општих узрока, фактора који подстичу на покрет из једног места и оних који друго место чине привлачним за селидбу (такозвани „пусх“ и „пулл“ фактори), на миграције увек делују и сасвим случајни историјски узроци. Тако се може догодити да једно село напусти већина становника, док у другом, које живи у далеко горим условима, остане више људи. У том смислу индикативан је пример села Леушића, које је скоро у потпуности опустело, иако је на свега пет километара од суседних Прањана, релативно развијене варошице са приметком индустрије. За Леушиће се прича да је у току последњег рата дало највећи број револуционара у овом крају и да су они, после ослобођења, одиграли значајну улогу у повлачењу људи са села и њиховој одлуци да пређу у град. Данас је то претежно старачко село, на чије демографске и економске прилике није утицало ни касније отварање погона за експлоатацију кварца „Кристал“.

Поред миграционих токова који као основни разлог имају урбанизацију, уочљиви су и други типови микро-кретања према Горњем Милановцу и његовој околини. Полазиште ових кретања треба тражити у југозападним и јужним крајевима Србије. Узроке првих — у економским неприликама и традицији, а других — у свеукупној друштвено-политичкој ситуацији, економским и етничким проблемима. Још од великих премештања становништва изазваних метанастазичким струјама траје непрекинути процес спуштања из висинских предела југозападне Србије, са циљем заснивања нових станишта у издашнијим и развијенијим областима северне Србије, односно шире области Шумадије. И даље су посебно упадљива до-

сељавања из Санцака — од Сјенице, Нове Вароши, Ивањице и Пријепоља, предела који су у току XIX века дала главно обележје насељавању ових крајева. У најновије доба те миграције имају два основна вида: сеобе ширих и ужих породичних група и појединачне сеобе, међу којима значајно место заузима довођење жена ради удаје. И један и други облик миграција покренут је углавном економским разлозима. За разлику од њих, досељавања српског и црногорског живља са Косова, која постају све бројнија од почетка осамдесетих, последица су нерешене политичке ситуације и ескалације националне нетрпељивости, иако се ни њима не може сасвим опорити економски карактер. Уопште, сложили бисмо се са мишљењем да је економски фактор кључни у покретању свих сеоба, мада се скоро увек надовсзују додатни фактори психолошке и друге природе.²¹

Из околине Сјенице пут води ка селима у најближем окружењу Горњег Милановца, али и даље, уколико се укаже прилика за куповину земље за обраду и плац. Упркос чињеници да се земља врло ретко продаје, јер на њој увек остаје неко од породице, ипак се повремено појављују и такве понуде. Целокупна имовина никад се не распрода, него се испарцелише на мање делове, који имају своје купце. Ако се догоди да деца због посла оду у град, а стари су већ помрли, средња генерација бива принуђена или да прода део земље, или да је да у закуп, пошто нема ни снаге ни могућности да самостално обради велике површине. Информисање се обавља преко новинских огласа. Досељеници, који су купили земљу, обично долазе са ужом породицом, док старија генерација не напушта своје имање. У следећој фази, после почетног периода прилагођавања, деца или ближи сродници настоје да преведу своје старије у новоосновано домаћинство, али они најчешће не желе промену, па тако у сеобама учествују припадници млађих и средњих генерација сродника. Уколико, пак, траже посао, то јест нису у могућности, или им се није указала права прилика да купе земљу, људи долазе индивидуално. Кад нађу посао, среде се и остваре какву-такву егзистенцију, позивају и остали део породице да им се придружи. Незапосленим самцима лакше је утолико што не носе терет породице, покретљивији су, а на брак са девојкама из старог или новог краја одлучују се тек након што су стекли задовољавајућу материјалну основу и сигурност.

Староседеоци називају досељенике разним скупним именима, а најчешће се могу чути етноними Црногорци или Босанци. У кон-

тексту изражавања порекла становништва Такова, Миленко Филиповић обратио је пажњу на једну сличну појаву. Говорећи о својим тешкоћама да утврди тачно порекло одакле су досељени поједини родови, он наводи како му испитаници врло често саопштавају да су родом „из Босне од Сјенице“ или од Црне Горе. То доводи у везу са могућим дугим историјским памћењем досељеника. Наиме, све до 1878. године Сјеница је била у саставу турске покрајине Босне. Миграцијама је, такође, ширен и појам Црне Горе. Због тога, по Филиповићу, није без логичног основа то што неки Сјеницу сврставају у Босну, а неки у Црну Гору.²²

Да ли је и данас у питању исти облик историјског памћења, који се и даље преноси без одређене свести о његовом исходишту, тешко је са сигурношћу казати. Чињеница је да се поменути називи користе као врста етнонима и да су као таква ознака изведени из имена предеоних целина. Слично етничким групама, судбина етничких имена подлеже утицајима различитих друштвених и историјских збивања. Етноним Таковци, на пример, који је био у употреби још у време када је Миленко Филиповић сакупљао теренску грађу, данас је изобичајен и лишен свог пређашњег садржаја. Готово је незамисливо да би неки човек себе представио као Таковца, а појам Рудничани, који је такође имао улогу етничког деноминатора, данас је сведен на значење локалне припадности становника Рудника и околних села на самој планини. Етничко значење замењено је географским. Како наводи Филиповић, ушло је већ у обичај да „људи из таковског среза, кад су изван свога краја, кажу за себе да су из Горњег Милановца“.²³ Рудничани, који су у давној прошлости образovali етничку групу у подгорини истоимене планине, с променом услова у периоду после ослобођења од Турака, разградили су јединство „пошто је планина изгубила онај значај за живот насеља и становништва који је имала у доба несигурности“.²⁴

У последњем наводу највероватније лежи одговор на осетљиво питање о разлозима стварања и нестајања локалних етничких груписања, а с тим у вези и имена. Кад ужа предеона целина престане да твори темељ економског битисања, уједно губи улогу у повезивању људи који живе на тој територији. Последице таквог развоја јесу пребацивање тежишта повезивања на друга места и тражење нових облика идентификације у замену за старе. У модерна времена градски центри чине средишта свеукупног економског, друштвеног и политичког живота и зато је оправдано што имају првенство у опредељивању припадности градског, а и околног сеоског станов-

ништва. Данас је уобичајено да на постављено питање о пореклу људи најпре наводе град одакле су или онај на који су усмерени. У нашем случају то је Горњи Милановац, понекад Чачак. Уз свест о уској локалној припадности, која потиче од непосредних економских и друштвених услова живота, брижљиво се негује и свест о широј припадности народу, његовој култури и традицији. Град и народ — то су два главна пола локалног и заједничког идентитета. Ситуације које би од људи тражиле да се одлуче за неку другу, средњу категорију припадности између наведених крајности на скали, лично су ретке.

На основу набројаних разлога, могли бисмо претпоставити да поменути скупни називи Црногорци и Босанци, који се најчешће односе на досељенике српског порекла из матичних области унутар републичких оквира, имају функцију обележавања границе између староседелаца и придошлица. У околностима у којима су изгубили важност облици ужег, регионалног идентификовања, потребно је наћи одговарајућа средства којима би се исти циљ постигао кад нов прилив становништва то постави као захтев. Трагови искривљеног предања, недовољно познавање географских појмова, гранични положај области која се налази на тремеђи поменутих република, као и изванредан број досељеника који заиста долазе из Босне и Црне Горе — све заједно мора да утиче на колективне представе домаћег становништва, које у дошљацима види странце, људе у неком погледу различите од себе.

Иако се не пружа неки видни отпор досељавању тих људи, што се може наслутити и из помирљивог стереотипа да се придошлице брзо и лако уклапају у нову средину, проблеми, ипак, постоје. Прво, дошљаци се препознају и класификују као засебна група људи, са навикама и културом које се разликују од овдашњих. Друго, као досељеничка група добијају пригодно име. Најпосле, неминовна међусобна трвења налазе одушка на разини непосредне комуникације и свакодневног живота.

Неспоразуми у односима најбоље се могу илустровати на примеру села Луњевице, у коме живи запажена колонија досељеника са Пештерске висоравни (око десетак кућа). У ове крајеве доселили су се почетком седамдесетих година и то на начин уобичајен приликом селидби: прво је дошао један члан породице, који се овде оженио и добио посао, а потом повукао остале припаднике шире сродничке групе, родитеље, браћу и стричеве, чим се у селу указала прилика за куповину земље. Придошлице подижу куће и концентришу се у

низинском делу села, пољу Ражаник, које је највећим делом испарцелисано за продају. Захваљујући сродничким и суседским везама, углавном су усмерени једни на друге, мање на остале житеље села, с којима се недовољно познају. Иако се обе стране држе опрезно и чувају дистанцу, однос је прилично благонаклон. Од староседелаца се могу чути изјаве попут: „Нису лоши људи“, „Дођу код мене на комишање, нисам их ни звао“, „Воле да се друже“. Има, међутим, и исказа који изражавају неповерење: „Видиш како су му широка леђа, а уски кукови. Он је Арнаутин,²⁵ они ће нама свашта да ураде!“ Сукоби избијају због различитих културних традиција, које су усађене у свести као норме понашања. Расправе настају око непоштовања међа и приватног поседа, што, за разлику од уређене и испарцелисане долине, нема важност примарне регуле у непрегледним планинским просторствима. „За њих нема пута, они свуда иду“; „Код нас се не иде преко њива“ — преноси се као уобичајен прекор на рачун придошлица. „Код нас се стока држи стално затворена“ — кажу једни. „Код нас нико не брани да иде стока“ — одговарају им други. „Они сви пушке имају.“ „Како код вас нигде нико не пева?“ То су само неке од типичних културних разлика са којима обе стране морају да се суоче у узајамном одношењу и да нађу начине за њихово превазилажење. Како су отворени сукоби ретки, дистанца између досељеника и домаћег староседелачког становништва највише се очитује у склоности ка склапању брака са женама из старе постојбине. Наравно, женидбених веза има, али су оне чешће између дошљакиња и домаћих момака. У таквим случајевима снахе се прихватају пријатељски. Ипак, има примера који показују да се и њима придодају етнички надимци, као кад ћерку досељеника из Сјенице у новој породици зову „Шиптарка“.

Скорашње придошлице са Косова такође називају „Шиптари-ма“ или чак „Палестинцима“. Коришћење првог имена може се објаснити преношењем етничког имена једног народа на све који су заједнички живели у матичној области и били у непосредном контакту, без обзира на стварно порекло и осећање националне припадности. Тумачење надимка „Палестинци“, међутим, нешто је сложеније. Тај је надимак вероватно случајно потекао од индивидуалне асоцијације, која је касније, усменим путем, раширена и постала општеприхваћена. Понуђена образложења варирају од упрошћене аналогije: „Због тога што беже са ђедовине, зато их зову „Палестинци“; етничких стереотипа: „Склони су диверзијама“, до накнадних искуствених извођења: „Заграђују се и бесправно користе разне

објекте“. Могу се чути и коментари типа: „Пусти га, он је Палестинац, с њим не можеш никако“, којима се даје до знања да постоји латентни антагонизам. Кривицу, наравно, сnose они који су досељени.

Суревњивост између староседелаца и дошљака јача у условима економског застоја и кризе, кад постаје проблем како доћи до посла и задовољити остале потребе неопходне за нормалан живот. Конкурентски однос у градским оквирима испољава се незадовољством због наводно брже проходности и већег успеха досељеника у борби за ограничене ресурсе: „Они пре нађу посао, добију станове и запосле своје жене!“, „Одмах хоће да руководе!“ Приписани привилеговани положај миграната једна је од манифестација територијалног принципа, по коме, они који су први дошли полажу легитимна права на заузети простор и сва права првенства у деоби добити. Тензија између давнашњих и скорашњих становника Горњег Милановца, ипак, није јако изражена, јер је ублажена чињеницом да у граду правих староседелаца у ствари и нема. До темеља порушен и спаљен у време другог светског рата, Горњи Милановац је дочекао ослобођење са једва 2.700 становника. То значи да огромну већину његових грађана чине људи који су и сами приспели у блиској прошлости, или су тек друга генерација која је рођена и живи у овом граду. Али и такви, услвно речено староседеоци, осећају потребу за неким видом друштвеног раслојавања и присвајањем већих права од других. С обзиром на то да је временски распон на основу којег би се успоставила дистанца и сувише кратак, њу је могућно створити једино путем ироније, то јест лаганим шалама на сопствени рачун. Тако, поменути, нешто више укорењени становници Горњег Милановца себе с хумором називају „Племићима“, чиме симболично дају до знања да нека хијерархија у том погледу, ипак, постоји. Уколико се не може реално уважити, она ће се транспоновати и изразити кроз друге облике комуникације у култури.

Хуморно титулирање „Племић“ представља производ ситуације која није само типична за Горњи Милановац, већ и за све друге градове и паланке без праве урбане традиције и урбане културе. Али, те исте околности омогућују досељеницима са села, било да долазе из околине или из неразвијених делова Србије, релативно једноставно прилагођавање, ослобођено болних адаптационих криза и конфликта. Град и његово непосредно залеђе имају привлачну снагу која се не смањује страхом од евентуалног неуспеха и бригом око некомпетентности за живот у захтеваној градској средини. Уп-

раво су мањи провинцијски градови центри нове рурално-урбане културе, у којој се мигранти врло добро сналазе и сами је стварају. Приградска зона у том смислу представља најпогодније одредиште, јер пружа све предности двоструког привређивања и комбинованог начина живота.

Почетком XX века забележен је сличан талас насељавања у околини града, али је тада овај смер био условљен највише презасићености села и недостатком слободне земље.²⁶ Данас то није случај, па, мада је и даље тешко доћи до обрадивих хектара, главни разлог за урбану концентрацију лежи у самом граду и савременим друштвеним, економским и културним токовима. Но, једном започети културни и историјски процеси, уз обавезне промене, трају до данашњих дана. Пишући о насељавању Горњег Милановца од 1878. до 1918, Миленко Филиповић наводи пример изузетно јаке досељеничке струје са Јавора, из околине Сјенице, Нове Вароши, Пријеполја и Пљеваља. Ти дошљаци добили су подругљиво име „Кезуни“. Пошто су се настанили у једном делу периферије Горњег Милановца, цео крај је по њима добио назив „Кезун-мала“. Још педесетих година тај део је чувао свој идентитет, који су му давали становници родом из поменутих крајева.²⁷ Међутим, почетком осамдесетих година надимак је заборављен а истоимена махала изгубила је видљивост. У поплави других, интензивних кретања претходни слој насељеника је потиснут, а нови насељеници заузели су њихово место. Данас само малобројни старији становници града памте некадашњи подругљиви назив за мигранте који су били истог порекла као већина данашњих.

Са села одлази радно способно становништво, али у посматраним оквирима полне структуре доминантну улогу у иселавању имају жене. До већег учествовања у миграционим процесима долази после завршетка другог светског рата. Село напуштају девојке у младим годинама, било ради удаје или у потрази за послом, за који се врло рано оспособљавају претежном оријентацијом на средње стручно образовање. Осим тога, женама су намењени и краћи класификациони курсеви, који им дају занат и пружају прилику да се брзо запосле. Циљ њиховог кретања, професионалног и статусног успона јесте град. За собом остављају село са поремећеном равнотежом полне структуре, у којој се јавља вишак мушке популације стасале за женидбу. Непривлачност сеоског живота за жене представља проблем који би тражио посебно истраживање. На селу се обично чују шутири коментари: „Неће да раде“, или: „Неће да се удају за сељаке“. Поне-

кад су то сликовите метафоре, као на пример: „Пре ће (жене) да ухвате змију за главу, него краву за сису“. Но, вероватно је посреди еманципација сеоских жена, до којих допиру промене из недалеких урбаних центара и све јачи гласови у прилог једнакости мушких и женских улога. Као исход тих цивилизацијских тековина, јавља се одбацивање подређеног положаја, који је женама искључиво намење у патријархалној сеоској средини. Унутар те традиције оне не могу да очекују чак ни равноправно учешће у подели својине као какву-такву надокнаду за напоран физички рад. Зато девојке користе прву повољну прилику за удају у граду, као средство које им отвара врата удобније и друштвено више вредноване егзистенције.

Полна диспропорција сеоског живља у узрасту зрелом за брак поставља проблем попуњавања настале празнине. То се обично решава довођењем невеста из других крајева земље, забачених и привредно заосталих планинских области где још има девојка које ће удају у знатно богатијим низинским селима схватити као напредак у животу и своју друштвену промоцију. Стога се не бисмо сложили са тврђењем Руже Петровића да удадбене миграције жена представљају „елементарни пример неекономског чиниоца као основног“.²⁸ У свеколиким померањима жена из пасивних и економских неразвијених области ка више развијеним економски чинилац игра итекако значајну улогу. То је ланац поступног напредовања на друштвеној лествици, који за подлогу има економску корист, а као предуслов, хоризонтално помицање у простору, од виших ка нижим селима и коначно према граду. Може се претпоставити да ће већ следећа генерација жена из сеоског круга ближег граду кренути према овом, најпривлачнијем одредишту. Индикативна је изјава једне младе жене која је из Зворника дошла у село Брезну где је склопила брак: „Мени је овде као у граду.“

У пољопривредна села горњомилановачке општине доводе се жене из поменутих старовлашких предела (околина Сјенице, Новог Пазара, Рашке, Ивањице, Нове Вароши, Пријепоља), из источне Босне (Вишеград, Фоча, Зворник, Добој) и Црне Горе (Бијело Поље, Пљевља, Никшић). Наравно, могу се довести жене и из других крајева земље, али је то, ипак, спорадична појава. Увид у матичне књиге венчаних²⁹ указује да је тенденција склапања, условно речено, „мешовитих“ бракова у порасту од почетка седамдесетих година. Пропорција ових бракова у односу на број укупно склопљених креће се од 1:3 до 1:4. Та појава постаје упадљива средином седамдесетих, али се иста ситуација продужава и током осамдесетих, у периоду

када су вршена наша истраживања. Треба нагласити да су до наведеног раздобља бракови склапани искључиво између особа које су ту рођене, из истог или суседних села најдаље. Уколико би и дошло до спајања супружника из различитих области, по правилу су то били људи који су настањени, односно распоређени у горњомилановачки крај због обављања специфичних дужности — лекари, учитељи и лица из ЈНА. Удадбене миграције жена очигледно представљају новију културну појаву, која захтева посебну анализу. Довођења жена ради склапања брака има у извесном обиму у свим општинским селима, без обзира на њихов положај и проценат пољопривредног становништва. Од тог правила одступају једино Рудник и Горњи Милановац, који, због своје привредне структурираности, имају најхетерогенији састав становништва, па је у тим местима уједно највећи број склопљених бракова између супружника који нису родом из овог краја, односно између домаћих жена и мушкараца који су досељени.

Поједини бракови уговарају се „на невиђено“, преко фотографија, али је, ипак, много чешћа појава да се будући младенци сретну и упознају пре одласка код матичара. У том погледу значајну улогу играју посредници, „проводације“. Кад стигне једна девојка, она после препоручи своју сестру, другарицу или какву другу рођаку, која би одговарала, па тако ланац упознавања несметано траје. У матичним књигама венчаних могу се запазити сукцесивна понављања истог радног места невеста код бракова склопљених у тој и у неколико наредних година. Први контакт са потенцијалном младом остварује се углавном преко човека који је послом упућен на већ поменутој области — продаје намирнице на некој од провинцијских пијаца — и због тога има одређени увид у тамошњу ситуацију. Улога посредника често припада надничарима, сезонским радницима, који у околини Горњег Милановца проводе неколико месеци годишње. Они су упознати са ситуацијом на обе стране и у том смислу могу много да помогну. Наравно, заинтересовани момци и сами путују у села где има девојака за удају, то јест непосредно бирају своје будуће жене. Међутим, и поред уложених напора, доста је оних који остају неожењени, што је на селу велики проблем и прима се као несрећа у животу.

У складу са сеоским обичајима, ако младу прво доведу у кућу а тек доцније праве свадбу, венчање се обавља у сеоској месној канцеларији. Уколико се невеста доводи на сам дан венчања, вероватније је да ће се церемонијал обавити у органима управе горњомила-

новачке општине. Док је економска ситуација била боља а гориво јефтиније, већина младих парова венчавала се у Горњем Милановцу. Пут колима до града пружао је могућност за парадно приказивање младенаца и велелепности свадбене поворке. Истовремено давао је драгоцено време онима који остају код куће да поставе трпезу и спремно сачекају повратак сватова.

Снахе из туђих крајева прихватају се отворено и с добродошлицом у постојећим околностима. Као што је већ речено код других облика миграције, и код удадбених миграција жена срећемо се с појавом приписивања скупног надимка Босанке или Црногорке, без удубљивања у стварну чињеницу долазе ли оне заиста из тих крајева, односно јесу ли то по националном пореклу. За њих сви тврде да се брзо и лако прилагођавају на живот у новој средини. Развода између посредовано састављених супружника нема. Забележеним изјавама требало би поклонити поверење, јер се ради о женама које долазе из заосталих крајева, у којима је још релативно очувана патријархална култура. Из тих разлога оне су спремне да прихвате подређен положај у породици, задовољавајући се оствареним помаком набоље у свом економском и друштвеном статусу. У питомим и богатијим пределима младе жене наилазе на мање строге захтеве него што би могле да очекују да су остале код куће. Како се ради о истој општој култури и истој верској припадности, до јачих конфликата на том плану не може ни доћи. Све су то значајни чиниоци за релативно успешно функционисање и стабилност брачне и породичне заједнице. Сем тога, досељавање жена јесте резултат добровољног избора саме заједнице, није масовно и не представља претњу да би изазивало отпор мештана. У свести староседелаца та кретања се не опажају као миграциона, па им се не приписују нека посебна својства.

Скљопљени бракови од 1960. до 1979. године према матичним књигама венчаних које се воде за села Бершићи и Брезна

Година	Укупан број	Са женама из других крајева	
		број	општина
1960.	4		
1961.	4		
1962.	1		
1963.	9		
1964.	1		

МИГРАЦИОНИ ТОКОВИ У ОПШТИНИ ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

1965.	1	1	Француска
1966.	2		
1967.	1		
1968.	4	2	Пожега Пожега
1969.	3		
1970.	3		
1971.	4		
1972.	6	3	Голубац Зворник Сарајево
1973.	8	5	Пула Нова Варош Рашка Пирот Брчко
1974.	18	6	Ивањица Србац Пријепоље Нови Пазар Сјеница Сјеница
1975.	19	5	Нови Пазар Фоча Гламоч Лесковац Горажде
1976.	13	6	Пријепоље Бајина Башта Ивањица Пријепоље Горажде Бијело Поље
1977.	14	5	Пријепоље Горажде Деспотовац Пожега Ивањица
1978.	10	6	Вишеград Титоград Никшић Бијело Поље Бања Лука Пљевља
1979.	7	3	Вишеград Нова Варош Сјеница

КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА КОЈА ИМАЈУ ПРИВРЕМЕН КАРАКТЕР

Поред описаних миграција са циљем релативно трајног насељавања у горњомилановачком крају, забележени су и други типови сеоба становништва, који имају више привремен, сезонски карактер. Ту се могу убројити сезонске флукуације надничара — неквалификоване радне снаге, која навраћа у циклусима одређеним пољопривредним радовима или индустријском производњом, и уситњена годишња сељакања такозваних „викендаша“ и радника на привременом раду у иностранству. Осим сезонских, могло би се говорити и о дневним кретањима становништва на посао и у школе, али о њима, овом приликом, неће бити речи.

Сезонци долазе у већим или мањим групама кад се за њихов рад укаже потреба. То су, углавном, групе Цигана, који раде на плантажама пољопривредних задруга ПИК-а „Таково“, Босанаца, који секу дрва по таковским шумама или беру воће за потребе задруга, и рудара, пореклом из разних делова земље, који долазе на упражњена места у рудокопима „Шумадије“ и других рудника.

Услед несташице радне снаге, у руднику магнезита „Брезак“ и рудницима олова и цинка у Руднику отворени су стални конкурси за рударе. На њих се јављају радници из крајева у којима су радни и животни услови тежи, пре свега са Косова, из Босне и Црне Горе. Ови људи се не задржавају дуго на новом послу. Период останка је сасвим неодређен и може да варира од неколико месеци до неколико година. Неки од њих, који дођу скупа са породицом, можда ће остати трајно, али за већину је то привремена, пролазна етапа пре него што крену ка другој области, исплативијем и сигурнијем послу, али се врате у завичај. Зато је флукуација рударске радне снаге изузетно интензивна. Претежно рударско насеље Рудник показује велику хетерогеност у саставу становништа, али је та хетерогеност углавном изражена у регионалном, незнатно у националном пореклу становништва. Иако се ради о релативно малим бројевима, Рудник је поред Горњег Милановца, једино место у општини у коме је становништво колико-толико етнички измешано. Рудари преносе неке културне особености свога краја, али, како су они ипак малобројни у односу на осталу популацију, и живе махом у изолованим рударским колонијама, радничким баракама, самачким хотелима или изнајмљеним наменским становима, немају посебног утицаја на прихватање нових културних елемената. Њихова културна улога није

велика и, као што је то случај са осталим сезонцима, највише се очитује у додирима са домаћим становништвом, чиме се постиже некакав културни помак у правцу бољег разумевања сопствене културне варијанте и отварање према другим могућностима.

Међутим, иако у пролазном карактеру боравка има извесних сличности, рудари нису сезонски радници у правом смислу те речи. Прави сезонци јесу надничари, који долазе ради обављања редовних сезонских послова. Углавном из Босне и јужне Србије. Из Босне долазе групе које ангажује „Таковски грм“, радна организација за газдовање шумама. У овим крајевима остају по неколико месеци, колико је потребно да се исеку стабла у густим листопадним шумама, које чине право природно богатство. Погођени посао обављају у атарима Бољковца, Каменице, Варница и других села, али, такође, навраћају у сезони бербе малина и осталог купинастог воћа, које прибирају и продају пољопривредним задругама у Каменици и Прањанима, чиме остварују материјалну добит.

Осим људи из Босне, сезонским пословима баве се и групе Цигана, који сваке године долазе из околине Бујановца. На плантажама ПИК-а „Таково“ у околини Брезне, Бершића, Полома и Такова беру шљиве док је сезона у јеку. Током месец-два, колико обично траје њихов привремени боравак, смештени су у сасвим импровизованим условима у просторијама сеоских месних заједница. Изгледа да се у време тих релативно краткотрајних останака не остварују ближи контакти између стално настањених становника села и сезонских радника. Домаће становништво прихвата их као пролазнике, који су потребни да би обавили неопходне послове. У том смислу њихово присуство не представља конкуренцију: они раде послове за које други нису заинтересовани и не учествују у деоби привилегија. С друге стране, сезонски радници могу бити корисни при сакупљању нових информација. Ипак, у току повремених боравака, они живе свој одвојен живот, у коме су контакти површни и ретки. То се посебно односи на типично маргиналне групе Цигана, са којима је комуникација сведена на најмању меру, углавном у вези са послом, али су односи бар трпељиви, па нема притисака и отвореног непријатељства.

Супротно сезонским радницима, чија су кретања мотивисана зарадом и послом, „викендаши“ долазе ради одмора. У својим викенд-кућама надамак села проведе лето. То је најдужи период кад се без прекида задржавају у овом крају. Викенд-куће и заједничка мала викенд-насеља најпре су никла у областима које красе изузетни при-

родни пејзажи, а понекад, као у случају Такова, споменички комплекси од културне и историјске вредности. Највећи број викенд-насеља подигнут је на обронцима Рудника и Рајца, питомих планинских висова који пружају многе туристичке и климатске погодности. Путевима су добро повезана са Београдом и другим центрима у региону, тако да су приступачна и лако доступна. Ипак, много је више векинд-кућа него концентрисаних викенд-насеља. Данас их је могућно наћи скоро у сваком селу. У време економског процвата „викендице“ су грађене на испарцелисаним крупним поседима, од којих су прављени плацеви довољни за кућу и малу окућницу. Њихови власници углавном су људи који су пореклом из овог краја, а који су отишли у Београд или неко друго веће место, у коме су добили посао. Често се „викендице“ подижу и на сопственом наслеђеном делу земље. Ређе ту долазе људи који први пут успостављају везе са овим крајем и његовим житељима.

Због тога, викенд-куће не представљају само куће за одмор од градске ужурбаности, динамике и вреве. Оне су, истовремено, мотиви преко којих ће се једног дана остварити и коначни повратак у стари завичај. Одласком у пензију, људи све већи део времена проводе у викенд-кућама, које постепено попримају обележја сталних боравишта. У град долазе да би обавили послове или провели зиму. Исти разлози који мотивишу људе да граде викенд-куће — тражење алтернативе урбаном и повратак сеоском животу — делују на то да се људи брзо асимилирају у сеоску заједницу. Стално настањено сеоско становништво радо их прихвата. Они доносе занимљиве приче из градског живота, сликовите појединости из другачијег животног и професионалног искуства, у коме житељи села никад нису учествовали. Што је још важније, блиско дружење са људима који су скоро редовно вишег професионалног и друштвеног статуса, а с којима одржавају фамилијаран однос као са себи равним, пружа им привид друштвене промоције. Осим тога, увек постоји реална могућност да становници града буду од користи због својих друштвених веза и своје моћи. Узајамност и вишедимензионалност успостављених односа производи највећи културни утицај који се преко „викендаша“ врши на сеоску заједницу. У том погледу „викендаши“ имају предност у односу на остале категорије: преко њих се преносе културни утицаји у сезонским и сталним миграторним кретањима. Њиховим посредством мање развијена сеоска заједница прихвата поједине елементе развијеније урбане културе.

Насупрот томе, утицај гастарбајтера није велики. Као што је

познато, област Горњег Милановца није дала значајан број радника на привременом раду у иностранству. Интересовање за рад ван земље овде никад није било масовно. Из горњомилановачких села одлазило је највише десетак-двадесетак особа, било самостално или заједно са породицама, на основу индивидуалних одлика које нису имале шири одјек. У време најјачег одлива домаће радне снаге у иностранство, овај крај отворио је људима нове перспективе запошљавања и пружио какву-такву мобилност која их је одвраћала од пута и задржавала близу куће. Мали број оних који су у току седамдесетих отишли, вратили су се после неколико година, док су други продужили да живе у земљама где су нашли посао и сигурну и ситуирану егзистенцију. Ти људи у одређеним временским интервалима навраћају у домовину, обично за божићне и ускршње празнике, или проводе део летњег годишњег одмора са члановима породице који су остали у старом крају. Радници који се баве повременим, сезонским пословима у ситуацији су да остану дужи, али углавном у зимском периоду од католичког Божића до марта следеће године. Повратници не доносе нека изузетна материјална добра, нити се истичу прекомерном потрошњом. Та врста приказивања нема смисла у околностима у којима је већина становништва успела да својим радом и сналажењем обезбеди пристојан стандард и без одласка у иностранство. Уложе ли се већа средства у градњу куће или отварање приватне делатности, то се сматра нормалном последицом преимућства које пружа зарада у богатим западноевропским земљама. Непосредне информације које гастарбајтери преносе немају значајнију улогу, јер су у домаћим условима и ограничењима за већину бескорисне. Зато је њихова културна улога сасвим сведена. Они нису медијатори између два света, пошто ти светови живе без правих додирних тачака, а моћна средства масовних комуникација обавештавају о свим битним и општим стварима. Културни утицај који они врше остаје затворен унутар блиског породичног и социјалног окружења.

ЗАКЉУЧАК

Сеобе и други типови миграторних кретања становништва представљају културну чињеницу која се среће у свим временима и културама на свету. Као перманентна и свеприсутна, та кретања често за већину остају невидљива, али, ако се догоди да изненадно ескалирају у великом обиму, окупљајући масе људи, приписује им се културна изузетност која им, иначе, није својствена. Наравно,

све универзалне културне појаве, па и ова, одређене су ужим локалним традицијама, посебним утицајима друштвено-економских и историјских токова, што им даје специфичну обојеност и карактер.

Истраживања кретања становништва у области коју покрива општина Горњи Милановац указала су на низ традиционалних црта које се повлаче, а могле би се довести у везу са миграцијама из прошлих времена, које су нам познате на основу објављених резултата претходних истраживања. Реч јеј о сталним миграционим струјањима, којима се и данас из истих матичних области југозападне Србије попуњава становништво овог краја. Та кретања су малог интензитета, али нису без дејства на укупну културну ситуацију и живот људи у горњомилановачкој општини. У том смислу нарочито је упадљиво досељавање из околине Сјенице, одакле је у току XIX века потекла главнина људства која је населила шире подручје Шумадије.

Основно језгро које учествује у сеобама из једног у други крај јесте и даље проширена породична скупина. Тај нам податак убедљиво говори о издржљивости традиционалних културних елемената, у конкретном случају сродничких веза, на којима почива цео систем културних норми рурално-урбане заједнице. Миграциона кретања трају поступно. Најпре полази млађи и способнији део породице, који утврђује положај и тек пошто се стабилизује — позива остале чланове да им се придруже. Придошлице морају да уложе напор како би се уклопиле у нову средину, без обзира на то што отпор староседелаца није велики. С друге стране, и домаћи живаљ неминуно се суочава са истим проблемима и пролази кроз период адаптације. Мањи или већи адаптациони проблеми представљају општу појаву и саставни део свих просторних померања.

Новину у насељавању општине Горњи Милановац чини масовнији прилив српског и црногорског становништва са Косова и Метохије, као и удадбене миграције жена којих пре почетка седамдесетих није било у значајном обиму. Ново доба донело је, такође, већу мобилност људи у погледу уситњених периодичних кретања на краћу дистанцу.

Прави културни значај изузетног динамизма савременог начина живота, и поред огромне пажње која се посвећује овом проблему, није у потпуности сагледан. Разним миграцијама, скоро неосетно, мења се културна слика појединих области, али и човечанства у целини. У додир долазе људи из различитих средина, са другачијим наслеђем културних традиција. Они су принуђени да тра-

же најпогоднији начин како би остварили и усагласили међусобне односе и прилагодили се заједничком животу. Сваки такав контакт подразумева преиспитивање постојећих културних елемената и вредности, односно представља подстицај за нове делатне покушаје и активности, што је само друго име за културу. То је процес који траје свакодневно, у безброј уобичајених и на изглед неважних ситуација, па се његове последице и не запажају. Међутим, он је трајан и постојан и носи велику потенцијалну снагу промена. Јован Цвијић, научник који је умео да препозна оне најбитније, као и најсуптилније проблеме у исто време, осетио је право значење тог феномена и записао: „Ми смо јако склони да бежање пред завојевачком војском сматрамо као главне сеобе, тим пре што тада свет одједанпут у масама крене. Међутим, при сеобама услед економских и психолошких узрока ретко се кад уједанпут крену велике групе становништва; махом мање групе, најчешће поједине породице. Њихова кретања су спора. Али су ове миграције сталне, трају вековима, пролазе мирно, махом неопажено и њима се највише измени етнички састав становништва појединих области.“³⁰ Непогрешивом Цвијићевом размишљању додајмо само ово: поред етничког састава, мењају се културне представе, вредности, садржаји и све друго што називамо културом, а што је тако близак саставни део живота да се најчешће не примећује.

НАПОМЕНЕ

1. „Миграције су на тлу Југославије несвојиви део њене прошлости и садашњости. Миграциони токови, различити по обиму, правцима и саставу становништва који се пресељава и најважнијим узроцима пресељавања, проистизали су из историјских и друштвених збивања, а истовремено су имали значајне историјске, друштвене и културне последице.“ Р. Петровић, „Миграције у Југославији и етнички аспект“, према картама Зорана Тошића, Београд, 1987, стр. 9.

2. Видети: М. Филиповић, „Таково“, Српски етнографски зборник, књ. LXXV, Насеља и порекло становништва, књ. 37, Београд, 1960; П. Ж. Петровић, „Живот и обичаји народни у Грузији“, СЕЗБ, књ. LVIII, „Живот и обичаји народни“ књ. 26, Београд, 1948; М. Драгић, „Груза“, СЕЗБ, књ. XXI, „Насеља српских земаља“, књ. X, Београд, 1921; М. Ракић, „Качер“ СЕЗБ, књ. VI, „Насеља српских земаља“, књ. III, Београд, 1905; Ј. Павловић, „Качер и Качерци“, Београд, 1928; Јб. Павловић, „Ужичка Црна Гора“, СЕЗБ, књ. XXXIV, Београд, 1925.

3. М. Филиповић, Таково...

4. Исто, стр. 133.

5. Исто, стр. 133.

6. О проблемима приликом насељавања нових досељеника сликовито говоре следећи описи: „На заузимање земљишта од стране ових досељеника већ је тада наилазило на отпор „староседелаца“. У Коњуши се прича, да кад је Караборђе насељавао породицу Ере, почели су их Лончаревићи, који су држали земљиште до Брестовца, терати и бити. Зато се Ере жале Караборђу и овај се крепе да силом нагна Лончаревиће, да допусте настањивање Ерама, и ови најзад попусте. Исти је случај био и са Драгушичанима, који су се у исто време населили на књишко земљиште. Кнез Теодосије из Кнића није им хтео дозволити, да се ту настане, те се драгушички кнез Бека жали Караборђу и овај им изради да могу крчити књишког земљишта колико им треба. У Белом Пољу зна се да су стари Токићи и Карапе захватили такође велике комплексе земљишта, па су нови досељеници „падали на њихову земљу“. Досељеници су равије радо примани, нарочито су сродници сроднике „дозивали“ или досељенике из истог краја, јер су им требали суседи. Незадовољство се јавља тек у Караборђево време, нарочито против оног досељавања у масама.“ (М. Драгић, нав. дело, стр. 176).

„Тако, на пример, у Доњим Бранетићима предак Јслића, који је трговао стоком, по повратку с једног пута оборно је бусару коју су били подигли Јововићи, који су дошли за време његовог отсуства, па су ови морали да се преместе на друго место. Кад су дошли преци Ковачевића — четири брата — у Теочин, хтели су да се населе код Вреоца, али их је предак Плачића са пушком у руци отерао преко брда Јасика и допустио им да се населе у Шибану. Предак Томашевића у Лочевцима, Петар, био је заузео земљу од потока до потока. Напшао је неки други и хтео да им окрњи ту земљу. Петар га је тако ударио камцијом с оловним зрнима на крајевима, да је овај пао мртав. Милцовићи у Коштункићима прогнали су Пуцијаше с једне косе на другу, јер су били јачи, а међу онима који се зову Милцовићи има неких који су старином Митровићи, али су морали да приме презиме и славу Милцовића. Било је обично да јаче куће не само намећу своју заштиту суседима, него да их терају да приме њихово презиме и њихову славу, уствари да их убратствне. Тако су, на пример, рацили Поповићи у Лозњу, Мирковићи у Коштункићима и други.“ (М. Филиповић нав. дело, стр. 129).

7. М. Филиповић, нав. дело, стр. 128. У наставку Филиповић објашњава: „Иако пису долазиле велике задруге, дошљаци су их брзо поново стварали, и оне карактеришу живот Такова у 18. веку и у почетку 19. века. Дошљаци су са собом доносили задружну традицију, и сваки досељеник или свака досељена породица представљали су потенцијалну задругу“.

8. Исто, стр. 128.

9. Исто, стр. 123.

10. „Заиста, временом су се прилике знатно промениле, па су те промене захватиле и предања као појаву у народу. Отпочевши 1950. испитивање појске становништва у таковским селима, већ у самом почетку сам наишао на неке појаве које су ми знатно отежавале рад и које, стога, морам овде да наведем као објашњење онога што следи; с друге стране, потребно их је забележити већ и као појаве народног живота“ (М. Филиповић, нав. дело, стр. 123).

11. Исто, стр. 124.

12. Исто, стр. 117.

13. Исто, стр. 264.

14. Исто, стр. 264.

15. Горњи Милановац, пословно-туристички водич, Београд, 1981.

16. Исто, стр. 31.

17. Р. Петровић, „Демографски и друштвени развој општинских локалних заједница у СР Србији 1961—1971“, у Р. Петровић, М. Крнета, С. Болчић, „Развој територијалних заједница — општине и региони СР Србије“, Београд, 1981, стр. 72.

18. Исто, стр. 72.

19. На основу особина кретања становништва, општине су подељене на шест типова: имиграциони, сабирни, компензациони, преливни, емиграциони и депопулациони. (Видети: Р. Петровић, нав. дело, стр. 11).

20. „Општине Сента, Ада, Бечеј и Горњи Милановац припадају преливном типу са најмањим разликама између позитивног прираштаја и негативног салда. Оне се надовезују на емиграциони тип, могући прелаз не мора да буде последица пораста одсељавања, већ може да произађе из пада природног прираштаја.“ (Р. Петровић, нав. дело, стр. 16).

21. „Највећи број напора да се прогумаче чиниоци који делују на миграције савременог света, у сложеном условно-узрочном сплету примат даје економском комплексу, као преовлађујућем и основном за пресељавање. У ствари, економски фактори миграција најлакше су сагледљиви посредним путем, најчешће поређењем економског развоја територије емиграције и територије имиграције, са познатим смером од мање развијене ка развијенијој средини. Међутим, бројне везе друштвеног и економског, будући да је друштвене чиниоце далеко теже сагледати а поготово измерити, наводе истраживача да целокупне разлике територије емиграције и имиграције прикажу само преко економских показатеља, а тиме и узроке као економске природе. Други значајан чинилац је урбанизација, односно пресељавање из сеоских у градска насеља, при чему се поред економских јављају и други фактори друштвене и психолошке природе.“ (Р. Петровић, Миграције у Југославији стр. 15).

22. М. Филиповић, нав. дело, стр. 125.

23. Исто, стр. 11.

24. Исто, стр. 11.

25. По Филиповићу, Арнаутима су раније називани и Муслимани и Срби сточари. Назив је, у овом случају, највероватније пренет због заједничког живота са Муслиманима.

26. М. Филиповић, нав. дело, стр. 266.

27. Исто, стр. 266.

28. Р. Петровић, Миграције у Југославији, стр. 15.

29. Преглед матичних књига венчаних јасно указује на изражену појаву довођења младих из неразвијених крајева југозападне Србије, Црне Горе и Босне. На жалост, ову појаву није могуће статистички обрадити, јер су књиге за одређене периоде врло неједначено и несистематски вођене, тако да се догађа да су до неке године вођене скупно за више села, онда самоостално за једно село, па затим опет скупно и томе слично. Зато је боље, илустрације ради, дати пример појединих села.

30. Ј. Цвијић, „Балканско полуострво и јужнословенске земље“, Београд, 1966, стр. 144.

CONTEMPORARY MIGRATIONS IN THE DISTRICT OF GORNJI MILANOVAC

The paper deals with demographic problems and contemporary migrations in the administrative district of Gornji Milanovac. As fairly developed industrial area it has been urbanized proportionally. But, inspite of depopulation of surrounding villages and the incessant movements towards the urban centers, the area remained predominantly, acricultural. According to the statistics, it is the area of emigration rather than immigration. Nevertheless, different kinds of moving in could be noted. Generally, migrations are regarded as ubiquitous cultural universals under the impact of various socio-economic circumstances and particularities of specific traditions as well. Since the initiation of the enormous demographic perturbances in the 18th century, the broader region of Šumadija has been the main point of attraction for the people coming from southwestern parts of Serbia. The same process still obtains. Newcomers to the area inhabit nearby villages and suburbs of the town, coming as singles and in kin groups. The family transitions are gradual and carried out in phases dependent upon successfulness in finding employment and places to live. The marital migrations of women are of recent origin. They are linked to the scarcity of potential brides willing to marry in the village. Girls that have been brought take the place of native women who desert villages in search of more comfortable living.

The immigration from Kosovo and Metohija represents new social phenomenon due to the worsened political situation and ethnic upheavals in the province.

All immigrants irrespective of their origin pass through the period of adaptation to the new environment and local customs. Although open conflicts between the natives and newcomers are rare misunderstanding and ill-feelings are feasible because of different cultural inheritances and notorious economic crisis that affect human relations.

Apart from foregoing processes, there are also periodical movements to and fro of seasonal workers, workers temporarily employed in highly industrialized western countries and the owners of week-end houses in the area. All of them exercise certain degree of cultural impact upon the native population, the last ones most conspicuously.

Gordana Ljuboja